

IDENTITĂȚI LOCALE DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA MODERNĂ

SORIN MITU*

LOCAL IDENTITIES FROM IN MODERN EPOCH

ABSTRACT: *The study analyses the manner in which the local, particular, fragmentary identities from Transylvania participated in building the social identity of the province's inhabitants. An emphasis is placed on the complex relationship amongst the folkloric identities of the peasant communities, Transylvania's administrative divisions and subdivisions, the Szeklers' traditional military organisation and, at a later moment, that of the border regiments and, finally, the churchly organisation at the local level. The suggested conclusion is that the local identities that were the most conspicuous appeared where these different frames overlapped, as was the case of the Saxons, the Szeklers and the Romanians from Făgăraș, Hațeg or Năsăud.*

KEYWORDS: *Transylvania, 18th-19th centuries, local identities, peasant solidarities, denominational identity*

REZUMAT: *Studiul analizează modul în care identitățile locale, particulare, fragmentare din Transilvania au participat la construirea identității sociale a locuitorilor acestei provincii. Este discutat caracterul politic, social și etnic al acestor denominații, precum și dimensiunea lor teritorială. În continuare, se pune accentul pe relația complexă dintre identitățile folclorice ale comunităților țărănești, diviziunile și subdiviziunile administrative ale Transilvaniei, organizarea militară tradițională a secuilor și, ulterior, cea a regimentelor grănicerești și, în fine, organizarea bisericească de la nivel local. Concluzia care se sugerează este aceea că identitățile locale cele mai profilate au apărut acolo unde a existat o suprapunere între aceste cadre diferite, cum a fost cazul sașilor, secuilor și al românilor din Făgăraș, Hațeg sau Năsăud.*

CUVINTE-CHEIE: *Transilvania, secolele XVIII-XIX, identități locale, solidarități țărănești, identitate confesională*

Studierea regiunilor dintr-o perspectivă istorică a fost umbrită, multă vreme, de importanța acordată factorului național. Chiar și atunci când regiunile intrau în atenția cercetării, se avea în vedere îndeosebi sublinierea modului în care acestea contribuiau la configurarea unui cadru național unitar. Alături de această importanță specială acordată națiunii, era vorba și despre privilegierea întregului, în raport cu fragmentele componente, o tehnică de citire a realității sociale specifică abordărilor științifice care au precedat post-modernismul. Astăzi, regiunile sunt reabilitate, atât ca realități contemporane, cât și în calitatea lor de subiecte ale cercetării istorice. Fragmentarismul medieval este redescoperit, fiind chemat să explice și să fundamenteze decupaje administrative, rearanjări teritoriale și restructurări identitare recente.¹

Transilvania (sau mai bine spus regiunile care alcătuiesc Transilvania) reprezintă un subiect mai puțin atins de această tendință a cercetării. Situația se explică prin faptul că ea însăși este „o regiune”, adică o componentă a unor proiecte identitare naționale și unitare, fie ele românești sau maghiare.² Faptul că

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, 400084 Cluj-Napoca, email: sorinmitu2@yahoo.com.

¹ Vezi Pecican 2009

² Cu privire la caracterul „periferic” atribuit Transilvaniei, vezi László Kürti 1999, pp. 16–22.

specificitatea sa (în raport cu România sau cu Ungaria) a fost subliniată și discutată, mai ales în ultimele decenii,³ a reprezentat un progres important în direcția luării în considerare a „periferiilor”, „fragmentelor” sau „regiunilor”. Dar Transilvania este și mai ales a fost, de-a lungul istoriei, o piesă de sine-stătătoare, un întreg (uneori chiar „o țară” și de multe ori „o patrie”), a cărui unitate exprimată prin numele său ascundea însă o diversitate extraordinară. De fapt, de cele mai multe ori, Transilvania a fost definită tocmai prin eterogenitatea sa specifică.

În aceste condiții, studierea fragmentelor particulare care compun Transilvania reprezintă o necesitate, cu atât mai mult cu cât acest lucru a fost realizat prea puțin până acum, într-o manieră sistematică. Identitatea unică și inconfundabilă a Transilvaniei, deși a făcut obiectul a numeroase tentative de cunoaștere, reprezintă, adeseori, o țintă falsă și în orice caz supralicitată. Transilvania nu are o identitate unică și aceasta poate fi cu greu definită tocmai pentru că în cuprinsul său se intersectează numeroase proiecte identitare concurente, aflate în permanentă evoluție și recompunere, în cele mai diverse combinații.⁴

Nu este vorba numai de faptul că există câte o Transilvanie a românilor, maghiarilor sau sașilor. Dar și acestea, la rândul lor, se nasc din interacțiunea altor tipuri de agregări și solidarități, care descompun chipul provinciei într-un mozaic multicolor și dinamic: Transilvania este Transilvania istorică, dar este și Banat, Maramureș și Partium; românii de aici se pretind a fi, prin excelență, ortodocși, dar și greco-catolici; germanii sunt sași definiți prin luteranism, dar sunt și șvabi catolici; maghiarii sunt urmașii „națiunii nobililor”, dar sunt și secuii, iar mulți dintre ei au fost iobagi (la fel după cum și printre români s-au numărat, pe lângă iobagi, și numeroși „nemeși”), tot așa după cum a existat și o pătură de iobagi sași; pentru ardeleni, „patria” poate însemna, deopotrivă, Țara Moșilor sau Țara Făgărașului, „Sicilia”, „Königsboden”, Principatul Ardealului, Monarhia Habsburgică, Ungaria, Germania sau România. Pe lângă cele trei națiuni și patru confesiuni binecunoscute, al căror sistem i-a lăsat însă pe români pe dinafară, au mai existat – constituiți în corpuri bine definite juridic sau identitar, adeseori privilegiate – armeni, evrei, țigani, „haidăi” bihoreni, grăniceri (sub trei denominații etnice), „iliri”, „greci” și „șcheai” brașoveni, „țințari” aromâni, gugulani, bufeni, moși, pemi, carașoveni, țipteri sau landleri; iar sub raport confesional întâlnim sabatarieni, anabapțiști habani, maghiari luterani, români calvini, bulgari catolici, sârbi ortodocși, ruteni greco-catolici și atâtea alte combinații, dintre cele mai neașteptate. Cele mai diferite criterii, etnice, sociale, profesionale, uneori chiar profesionale, se amestecau pentru a da naștere acestui peisaj pestrîț.

Pe tot parcursul existenței sale, Transilvania a avut o structură complexă, fiind compusă din mai multe elemente constitutive, ceea ce ne îndreptățește să vorbim despre o structurare federativă a identității sale. Prima mențiune de acest gen poate fi întâlnită chiar în *Gesta Hungarorum*, narațiunea referitoare la originile legendare ale Ungariei și Transilvaniei, în care se arată că Tuhutum, căpetenia tribală maghiară, și-a întemeiat stăpânirea făcând un pact cu românii învinși ai lui Gelu.⁵

În Evul Mediu, structura compozită a Transilvaniei a fost ilustrată de alianța celor trei națiuni, ale cărei baze au fost puse în anul 1437, în care ungurii, secuii și sașii reprezentau elementele componente. Aceste categorii, în pofida faptului că purtau numele de *nationes* și păreau, astfel, să facă trimitere la realități etnice, erau, în realitate, niște „națiuni de clasă”, niște stări privilegiate, specifice epocii respective. Ele se bazau, în primul rând, pe solidarități de natură politică și socială.⁶ Fiecare ordin avea atașat și un teritoriu propriu, nobilimea stăpânind teritorii în cele șapte comitate ale Transilvaniei (pământ nobiliar), sașii locuind și bucurându-se de privilegii pe *Fundus Regius* (pământ săsesc), iar secuii în *Székegyföld* (pământ secuiesc). Chiar dacă românii nu reprezentau o componentă în acest sistem tripartit, și prezența lor va fi

³ Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár 2006, pp. 86–101.

⁴ O prezentare a Transilvaniei ca „spațiu dublu”, definit în moduri diferite de români și maghiari, la Enikő Magyar-Vincze 1997, pp. 193–230.

⁵ Silagi 1991, chapt. 27.

⁶ Ioan-Aurel Pop 2003, pp. 257–258, consideră însă că aceste stări au avut și o componentă etnică definitorie. Vezi, de asemenea, Costea 2005, pp. 228–245.

legată de anumite teritorii pe care le locuiau în mod compact, așa-numitele „țări” sau districte românești (*terrae, districtus Valachorum*).⁷

Acest proces de etnicizare a spațiului Transilvaniei prin arondare administrativă (mai corect spus, prin acordarea de privilegii colective unor comunități teritorializate) nu va conduce însă la o segregare deplină și nici la crearea unor identități regionale ferme, pe aceste baze. Diviziunile administrative (comitatele, scaunele secuiești și cele săsești) aveau limite sinuoase, cu felurite prelungiri și enclave, „pământurile” celor trei stări nu erau grupate compact (de exemplu, teritoriul sașilor era rupt în trei părți: scaunele din sud, districtul Brașovului și districtul Bistriței), existau numeroși locuitori aparținând altor „națiuni” care locuiau printre sași sau chiar printre secui etc. Teritoriul era amprentat etnic într-un mod mai apăsător doar în cazurile în care geografia fizică impunea acest lucru. Așa era cazul secuilor care ocupau munții din răsăritul Transilvaniei, al românilor grupați în zone etno-geografice compacte, muntoase ori depresionare (Făgăraș, Hațeg, Zarand, Beiuș, Maramureș, Chioar, Năsăud), sau al maghiarilor din Kalotaszeg.

Începând din secolul al XVI-lea, diviziunea politico-socială inițiată în secolul al XIV-lea va fi completată de o împărțire pe criterii confesionale. Celor trei națiuni constitutive ale Principatului li se vor adăuga cele patru confesiuni recepte (catolică, luterană, calvină și unitariană), care nu se suprapuneau însă întru totul peste delimitările „naționale”.

Sașii erau cei mai coerenți din acest punct de vedere, deoarece comunitatea lor etnică și organizația lor politico-socială (*Universitas Saxonum*) se identificau complet cu confesiunea luterană a Bisericii Evanghelice. Dar, încă din secolul al XVI-lea, s-au constituit și menținut și câteva comunități luterane maghiare (în Țara Bârsei sau la Cluj⁸), ajungându-se, în secolul al XX-lea, la trecerea lor sub jurisdicția unei biserici luterane maghiare (Sinodal-Presbiteriană), cu scaun episcopal propriu.

Spre deosebire de sași, care au adoptat *in corpore* o anumită confesiune (inclusiv cu scopul de a-și apăra în acest fel statutul de stare socială distinctă), credincioșii „națiunilor” maghiară și secuiască se vor împărți între celelalte trei mari confesiuni ardelene, fiind mai ales catolici, calvini și unitarieni (la care se adaugă un grup mai restrâns de maghiari luterani). Unitarienii, cu toate că nu sunt nici ei foarte numeroși, reprezintă chiar o confesiune specifică Transilvaniei, episcopia din Cluj fiind cel mai important centru al unitarianismului, pe plan mondial.

Deși, în acest fel, maghiarii vor fi divizați sub raport religios, bisericile celor trei confesiuni, pe care le dominau numeric, vor dobândi un caracter definitoriu maghiar. Dar disensiunile religioase dintre catolici și reformați vor juca un rol important în secolele XVII–XVIII, contribuind la crearea unor solidarități politice rivale în rândurile maghiarilor. Nobilimea protestantă va fi o adversară constantă a Habsburgilor (în secolul al XVII-lea, de exemplu, va prefera să se alieze cu turcii decât cu austriecii), în timp ce catolicii maghiari își vor asuma mai ușor colaborarea politică cu Viena, fiind favorizați, la rândul lor, de politica imperială.

Multă vreme, românii au trăit în afara sistemului constituțional al Transilvaniei. Dacă exceptăm mențiunile din *Gesta Hungarorum* sau din alte surse narative, „valahii” sunt pomeniți mai întâi în documentele oficiale din secolul al XIII-lea. Aceste acte sugerează o tendință de agregare a lor sub forma unei stări sociale, similară cu celelalte corpuri privilegiate din Regatul Ungariei și Transilvania. Formula „*silva Blacorum et Bissenorum*”, din Diploma Andreană (1224), indică existența unei categorii socio-identitare românești, recunoscută ca atare de către regalitatea maghiară, în timp ce la 1291 reprezentanții românilor sunt chemați în Dieta de la Alba Iulia, alături de nobili, sași și secui.⁹ Același lucru se va întâmpla în 1355, la Turda.¹⁰ Dar această tendință va fi stopată în secolul al XIV-lea, în primul rând datorită confesiunii ortodoxe a românilor „schismatici”, combătută de Biserica Catolică și de regalitatea maghiară.¹¹

⁷ *Ibid.*, pp. 239–246.

⁸ Jászay Károly 1937

⁹ Pop, Năgler 2003, p. 259.

¹⁰ *Ibid.*, p. 260.

¹¹ Teză argumentată pe larg în lucrările lui Ioan-Aurel Pop 1998 și 2011; Harald Roth 1996, p. 36, consideră că pe lângă ostilitatea confesională au mai existat și alte cauze care au împiedicat crearea unei *natio Valachica*: localizarea dispersată a

În secolele următoare, românii vor fi excluși din sistemul celor „trei națiuni politice” aflate la conducerea Transilvaniei, chiar dacă un cneaz român, cu condiția afilierei sale la o confesiune receptă, putea să intre în „națiunea nobiliară” și să acceadă, uneori, la poziții înalte. Cu toate acestea, românii vor continua să fie recunoscuți ca o entitate distinctă, cu dreptul lor cutumiar (*ius Valachicum*) și impozite specifice (*quingagesima ovium*), chiar dacă acest lucru era stipulat în formula puțin onorantă de „tolerați pentru folosul țării”, din *Constituțiile Aprobate* (1653). Într-o manieră similară, armenii, evreii, sârbii sau țiganii (desigur, fiecare cu ponderea sa numerică și economică diferită) apar ca niște comunități a căror individualitate era recunoscută, fiind atașați unor teritorii, obligații fiscale sau privilegii specifice.

Premisele schimbării situației românilor ardeleni apar în secolul al XVIII-lea, o dată cu unirea unei bune părți a acestora cu Biserica Romei. Fiind de acum înainte „catolici”, românii uniți, reprezentați de episcopul Inochentie Micu, vor solicita includerea lor în sistemul constituțional al Transilvaniei, alături de celelalte „națiuni” și confesiuni recepte (1744). După *Edictul de Toleranță* al lui Iosif al II-lea și în climatul noilor idei iluministe, și ortodocșii se vor simți îndreptățiți să ceară același lucru, alături de greco-catolici, prin *Supplex Libellus Valachorum* (1791). Deși cererile lor nu vor fi acceptate, ideea folosirii celor două identități profesionale românești în vederea obținerii unor drepturi colective va prinde contur de acum înainte. Ambele biserici vor pretinde, prin discursul lor identitar, că se identifică cel mai bine cu interesele națiunii române, ceea ce va duce la rivalități și dispute între românii ortodocși și cei greco-catolici.

În condițiile în care procesul de confesionalizare, început în secolele XVI–XVII,¹² va conduce la suprapunerea, fie și parțială, a unei biserici peste un anumit grup etnic, în secolul al XIX-lea se va ridica problema edificării unor „biserici populare”, în care etnia să fuzioneze indisolubil cu o anumită confesiune, condusă de o organizație bisericească proprie.¹³ Sașii luterani, conduși de episcopii Georg Daniel Teutsch (1867–1893) și Friedrich Teutsch (1903–1932), au oferit modelul exemplar al unei *Volkskirche*, care se dorea o redută națională și confesională inexpugnabilă în fața amenințărilor maghiare sau românești.¹⁴ Într-un mod asemănător, episcopul Andrei Șaguna a încercat să creeze o Biserică ortodoxă autonomă, ca pavază pentru naționalitatea amenințată a românilor.¹⁵ Cu toate acestea, cercetătorii contemporani, cum ar fi Krista Zach, își exprimă rezervele în ceea ce privește caracterul monolitic, fără fisură, al acestor tentative de fuziune etno-confesională.¹⁶ Așa după cum, în Evul Mediu, atașarea unei stări privilegiate de un anumit teritoriu nu a condus la o omogenizare deplină a acestuia, pe criterii „naționale” (și cu atât mai puțin etnice), tot așa, bisericile diferitelor comunități ardeleni le-au lăsat credincioșilor lor un spațiu suficient de manevră pentru rivalități, transformări și relaționări reciproce, într-un cuvânt, pentru diversitate și mobilitate în materie de identitate.

În epoca modernă, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales pe parcursul secolului al XIX-lea, solidaritățile tradiționale de stare, moștenite din Evul Mediu se vor transforma în identități de factură națională, cu o componentă etnică definitorie.¹⁷ Triada stărilor privilegiate, unghurii, secuii și sașii, va fi înlocuită de triada etnică a „popoarelor” sau chiar „națiunilor” Transilvaniei, care vor fi, de acum înainte (în ordinea ponderii demografice), românii, maghiarii și sașii.

În timpul revoluției de la 1848–1849, precum și în perioada experimentului liberal dintre anii 1860–1865, această reorganizare simbolică a Transilvaniei pe criterii etnico-naționale va alimenta proiectele politice de factură națională modernă. Maghiarii și secuii vor folosi autonomia Transilvaniei, precum și poziția

românilor, tendința cnezilor de asimilare în națiunea nobiliară, precum și „lipsa, în mare măsură, a unei conștiințe etnice” (afirmație care intră în contradicție cu tezele lui Ioan-Aurel Pop).

¹² Edit Szegedi 2002, pp. 31–62; idem, in Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, Magyari András 2005, pp. 237–262.

¹³ Krista Zach 1998, pp. 109–154.

¹⁴ Abrudan 2012, pp. 97–123.

¹⁵ Hitchins 1995

¹⁶ Zach 1998, pp. 133–142.

¹⁷ Pentru transformările identitare românești din această perioadă vezi Mitu, 1997; Ignat-Coman, 2009. Pentru secuii: Hermann 2003. Pentru sași: Möckel 1967, pp. 1–23; Möckel 1994, pp. 129–148.

lor conducătoare în cadrul acesteia, ca o trambulină pentru proiectul de înfăptuire a unui stat național maghiar între frontierele istorice ale regatului Ungariei. În acest scop, ei vor acționa în vederea dizolvării vechilor identități locale ardelene, sub umbrela unificatoare a noii cetățenii maghiare. Dar nici proiectul lor de omogenizare nu va fi perfect, deoarece rădăcinile transilvanismului interbelic, care scotea în evidență specificitatea Ardealului în raport cu Ungaria, pot fi detectate încă din perioada dualistă.¹⁸

Spre deosebire de maghiari, românii și sașii vor folosi din plin resursele simbolice oferite de particularismul transilvan (particularități istorice, confesionale, demografice, regionale), ca argumente în vederea menținerii unui statut privilegiat, în cazul sașilor, sau pentru dobândirea unui mai bun, în cazul românilor. Până când România va deveni noua patrie efectivă a românilor ardeleni (după 1918), iar Germania o patrie simbolică, numită *Mutterland*, pentru sașii ardeleni (încă din perioada dualistă), cele două comunități agreate de naționalismul budapestan vor considera că „patria” lor este Transilvania.¹⁹ Dat fiind că aceasta era concepută de ambele comunități ca una multietnică (spre deosebire de maghiari, care o omogenizau în cadrele largi ale „națiunii politice maghiare”), obiectivul național al românilor și sașilor va fi acela de a-și asigura un loc cât mai confortabil și mai sigur în această patrie comună, care trebuia împărțită cu alții. În aceste condiții, autonomia pe criterii naționale era considerată formula de aur, ea urmând să fie asigurată prin cadre teritoriale, politice, administrative, confesionale, școlare și culturale cât mai adecvate.

În tumultul revoluționar de la 1848, liderii români vor încerca să construiască o veritabilă „țară românească” în Transilvania, ale cărei componente regionale au fost cele 15 „legiuni” (Auraria Gemina, Auraria et Salinae, Blasiana, Legiunea de Câmpie, Țara Bârsei și Făgăraș etc.).²⁰ Modul în care au fost fixate denumirile și ariile de responsabilitate ale acestor diviziuni reflecta o mentalitate romantică, emoțională, care amesteca trimiterile livești la antichitatea romană, harta administrativă a Transilvaniei și situația tactică de pe teren a „prefecților”, comandanți ai trupelor neregulate românești.

Nevoia de a conferi identității românești și o componentă teritorială, în concurență cu celelalte națiuni ardelene, s-a resimțit și în perioada liberală, când liderii români vor solicita autorităților atribuirea unui teritoriu național propriu, după modelul celorlalte națiuni ale Transilvaniei.²¹ Sașii vor supralicita și ei, în același sens, solicitând (și chiar primind, în 1849, ca răsplată a loialității lor față de Viena) teritoriul național numit *Sachsenland*. Între anii 1861–1865, în districtele controlate de români, Făgăraș și Năsăud, liderii lor vor introduce numeroase însemne și practici identitare, cum ar fi redactarea actelor administrative în limba română sau confecționarea de sigilii ale comunităților locale menite să evidențieze caracterul românesc al respectivelor teritorii.²²

După cum s-a putut vedea până aici, identitățile locale ardelene pe care le întâlnim în epoca modernă încorporează, în primul rând, această moștenire istorică multiculturală, provenită din trecutul medieval, ilustrată de cele trei (în realitate patru) națiuni și de cele patru (în realitate șase) confesiuni. Pe de altă parte, în configurarea identităților locale, un rol extrem de important l-au jucat solidaritățile tradiționale de la nivelul mentalității țărănești.

În cazul românilor, care alcătuiau în epoca modernă majoritatea populației rurale din Transilvania, cercetările etnografice au evidențiat existența unor solidarități locale specifice, extrem de complexe. Universul țărănesc avea în centrul său satul, conceput ca un veritabil *axis mundi*, ai cărui membri formau o comunitate foarte bine sudată.²³ Sub raport identitar, țărani se identificau în primul rând ca aparținători ai satului de baștină, acesta fiind cel mai concret element al identității lor sociale. Atributele lor de țărani, de credincioși ortodocși sau de etnici români derivau din această apartenență fundamentală la satul în care locuiau.

¹⁸ Lengyel 2007, pp. 41–45.

¹⁹ Mitu 2002, pp. 369–375; Teșculă, 2012, pp. 30–31.

²⁰ Dragomir 1989, pp. 186–213; Maior 1998, pp. 303–318.

²¹ Bolovan, in Pop, Năgler, Magyari, *Istoria*, vol. III, p. 405.

²² Lupșan, Onofreiu 2006; Onofreiu 2010

²³ Bernea 1997, pp. 86–87.

Satul nu constituia însă nici el o unitate monolitică. Constituit din asamblarea altor unități fundamentale, casele și gospodăriile, satul era divizat frecvent într-o parte „de sus” și una „de jos” și era împărțit uneori între „nemeși” și „iobagi”. Familiile, neamurile, vecinătățile, grupele de vârstă ale fetelor și feciorilor structurau o federație complexă de solidarități și alianțe, suprapuse de cadrul eclezial al parohiei, care se confunda uneori cu satul, era comună uneori pentru mai multe sate sau, dimpotrivă, împărțea un sat pluri-confesional (uneori și multiethnic).

La etajul superior al solidarităților rurale, un cerc mai larg al identității sociale țărănești cuprindea așa-numita „țară”. Aceasta era alcătuită dintr-un grup de sate, care formau, de obicei, o unitate fizico-geografică (o vale, o depresiune, o zonă piemontană sau de câmpie) și, în același timp, un spațiu cultural omogen și familiar. În interiorul acestuia se încheiau și majoritatea căsătoriilor,²⁴ țara având întotdeauna un centru, care servea ca loc de târg, de întâlnire, de schimburi economice și simbolice. Pentru țăranul ardelean, dincolo de hotarele acestor „țări” începea tărâmul alterității, „străinii” fiind toți cei care locuiau în afara limitelor respective.²⁵

S-a scris foarte mult despre aceste „țări” în literatura istorică și socială românească, începând cu „Romaniile populare” ale lui Nicolae Iorga, continuând cu „districtele românești” cartografiate de istoricii medievali contemporani²⁶ și terminând cu „confederațiile sătești” ale lui Paul H. Stahl.²⁷ Pentru Transilvania epocii moderne, cele mai solide studii se datorează regretatului Barbu Ștefănescu.²⁸

Cu toate acestea, suntem încă departe de o cunoaștere profundă a acestor tipuri de identitate teritorială și comunitară, mai ales în ceea ce privește identificarea lor concretă, pe teren, precum și în ceea ce privește trăsăturile lor specifice în diferite epoci istorice. O problemă importantă care trebuie abordată, în opinia noastră, este cea a relației dintre „țară” (în accepțiunea de comunitate tradițională cu trăsături etnografice distincte) și alte tipuri de configurare teritorială, capabile să genereze, și ele, identități și solidarități specifice.

Ce relație există între o „țară” și un „district românesc” din Evul Mediu? Dar între „țară” și comitat (ori scaun de judecată)? Sau între „țară” și diviziunile administrative de rang inferior, „vidicul” (*vidék, districtus*) sau „plasa” (*járás, processus* – termen administrativ fără corespondent în limbajul popular românesc al vremii, după știința noastră)? Ioan-Aurel Pop semnalează cazul Maramureșului, singurul exemplu în care o „țară-voievodat” (constituită, la rândul ei, dintr-o federație de cnezate de vale²⁹), se transformă, mai întâi, într-un district, iar apoi într-un comitat cu același nume.³⁰ Barbu Ștefănescu citează însemnări pe carte veche care dezvăluie modalitatea de localizare țărănească, în sat, ținut, țară, comitat, ca și relațiile existente între aceste cadre identitare („din Varmeghia Hunedorii, din Vidicul Hațegului, din sat din Râul Alb, Nemeș Herța Boldajir și popa eclejiei din Preuți”; „în anul 1810 au murit toată marha... pă toată țara, adică în vidicul Beliului și în vidicul Beinșului”).³¹

Ce relație există, pe de altă parte, între comunitățile etnografice tradiționale și diviziunile administrative bisericești, protopopiatele și vicariatele, atât de importante pentru viața publică românească din secolele XVIII–XIX? Ce relație există între „țările” românești și regimentele de graniță? La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Hațegul, veche „țară românească”, atestată din secolul al XIII-lea,³² este „vidic” (*Hátszeg vidék, Districtus Hatzeg*),³³ adică o subdiviziune teritorială a comitatului Hunedoarei (înglobând, la rândul său, mai multe subunități cu rosturi administrative și fiscale – *járások, plase* –, dintre care una era situată

²⁴ Uneori, târgurile de fete se desfășurau însă și la hotarul dintre două „țări”, atunci când limitele lor se dovedeau prea strâmte.

²⁵ Ștefănescu 2004, p. 140.

²⁶ Pop, Năgler, *Istoria*, Anexe, harta nr. 12: *Transilvania medievală*, unde sunt hașurate 27 de „districte românești mai importante”. La p. 245 sunt amintite cca. „60 de districte românești în Transilvania și în comitatele vecine dinspre apus și nord.”

²⁷ Stahl 2000, pp. 115–158.

²⁸ Ștefănescu 2007, pp. 83–140; idem 2004, pp. 36–149.

²⁹ Popa 1997

³⁰ Pop, Năgler, *Istoria*, p. 246.

³¹ Ștefănescu 2004, p. 141.

³² Popa 1988

³³ Vezi hărțile primei ridicări topografice iozefine (*Josephinische Landesaufnahme*), preluate de la *Kriegsarchiv*, Viena, pe www.wikipedia.de, *sub voce*.

tot în târgul Hațegului);³⁴ este, totodată, sediul companiei a II-a a Regimentului I de graniță de la Orlat și, în același timp, tot aici se afla comanda primului batalion al aceleiași unități;³⁵ tot Hațegul este parohie, scaun protopopesc, iar din anul 1786 și reședință a vicariatului unit cu același nume, cu o jurisdicție extinsă asupra parohiilor unite din comitatele Hunedoara și Zarand.³⁶ În mod similar, Năsăudul, centru al zonei locuite compact de românii din districtul Rodnei, aflați sub autoritatea Magistratului bistrițean, va deveni sediul Regimentului al II-lea de graniță (1764), al Districtului Grăniceresc năsăudean, al protopopiatului și al vicariatului Rodnei (din 1786),³⁷ precum și al districtului Năsăud (1861–1876), condus de Alexandru Bohățel, în calitate de căpitan suprem. Suprapunerea aproape completă a acestor cadre teritoriale și organizatorice va da naștere uneia dintre cele mai reliefate identități locale din cuprinsul Transilvaniei.³⁸

Și celelalte vicariate greco-catolice care au funcționat în secolele XVIII–XIX (al Făgărașului, Silvaniei și Maramureșului) au jucat roluri asemănătoare. Ele au dat naștere unor identități și solidarități locale, în arealuri cu populație compactă românească și cu profiluri etnografice distincte, situate în regiuni limitrofe, „amenințate” sub raport politic, etnic sau confesional.³⁹

Probleme asemănătoare se ridică și în cazul sașilor sau secuilor. Secuții au fost, inițial, o populație aproape exclusiv rurală, satul constituind și în cazul lor cadrul de referință al identității sociale.⁴⁰ Abia în secolul al XIX-lea procesul de urbanizare va lua un anumit avânt și în această regiune.⁴¹ Obligațiile militare ale secuilor au făcut însă ca organizarea lor sătească să fie influențată de principiile unei „democrații militare”, având ca scop mobilizarea cât mai eficientă a combatanților. Satele secuiești erau împărțite în „zecimi” (*tízes*), subunități formate din zece persoane, cu rosturi militare și administrative.⁴² Satele erau grupate într-o structură complexă de scaune (șapte la număr), dintre care unele au dat naștere unor scaune-filiale (*fiúszékek*).⁴³ În secolele XVIII–XIX, vom regăsi sisteme asemănătoare de structurare a satelor românești din zonele grănicerești, datorită aceluiași obligații militare. Așa erau companiile componente ale regimentelor, care grupau unul sau mai multe sate, dispuse pe o vale sau într-o depresiune. În aceste cazuri, la secuii sau la românii grăniceri, fortificarea modalităților tradiționale de structurare a satului cu cele impuse de un sistem de organizare militară va genera efecte deosebite, ducând la construirea unui profil identitar specific al zonelor respective, ca și a unor solidarități locale puternice.

Pentru sași, „vecinătățile” (*Nachbarschaft*), au constituit un cadru de solidaritate infracomunitar, întâlnit la orașe, dar și în satele săsești, sistem care se va extinde inclusiv în rândurile românilor de pe Pământul Crăiesc.⁴⁴ Organizarea scăunală și statutele municipale, suprapuse de Universitatea sașilor și încheiate suplimentar de Biserica Luterană (cărora li se va adăuga, în secolul al XIX-lea, o puternică rețea de asociații economice sau culturale) vor completa profilul unei comunități săsești deosebit de omogene, care cultiva, prin imaginea sa de sine, ficțiunea unei identități monolitice. Cu toate acestea, și sașii vor cunoaște numeroase particularități locale, cum erau, de exemplu, cele care diferențiau Bistrița, Sibiu și Brașovul. Diferențele dintre Sibiu conservator și Brașov liberal vor genera divergențe politice, atitudini diferite în ceea ce privește raporturile sașilor cu revoluția maghiară, la 1848, sau cu statul dualist, după 1867.⁴⁵ Într-un

³⁴ Dörner, in Pop, Năgler, Magyari, *Istoria*, vol. III, p. 23.

³⁵ Göllner 1973, pp. 55–56.

³⁶ Vulea 2009, pp. 41–44.

³⁷ Andrei 2006, pp. 38–40.

³⁸ Ilovan 2009

³⁹ *Ibid.*, p. 31.

⁴⁰ Hermann 2009, pp. 34–39.

⁴¹ Pál 1999

⁴² Hermann 2009, pp. 34–35.

⁴³ *Ibid.*, pp. 29–34.

⁴⁴ Dörner, in Pop, Năgler, Magyari, *Istoria*, vol. II, p. 181; Vintilă Mihăilescu, „Vecinătatea și fraternitatea economică”, www.icca.ro/pdf/Vintila_Mihailescu.pdf, accesat în 28.02.2013.

⁴⁵ O analiză a divergențelor politice dintre comunitățile săsești din Sibiu și Brașov, bazate pe profilurile diferite ale celor două orașe, la Kwan 2012, pp. 8–11.

mod similar, românii din Banat, *Partium* sau Maramureș vor avea o conduită politică diferită de cea a conaționalilor din Transilvania istorică, în ceea ce privește raporturile cu revoluția și cu statul maghiar. La 1848, majoritatea bănățenilor, bihorenilor sau maramureșenilor activi din punct de vedere politic se vor situa de partea taberei kossuthiste, tot așa după cum în perioada dualismului vor promova activismul politic, prin participarea la lucrările Parlamentului budapestan. Este vorba, în toate aceste cazuri, de o fundamentare pe baze regionale a unor angajamente politice și ideologice majore, ceea ce evidențiază forța deosebită a acestor tradiții și particularități identitare locale.

Toate aceste probleme referitoare la raporturile dintre tradiția istorică, harta demografică, particularitățile etnografice și organizarea administrativă, militară sau bisericească a Transilvaniei, în epoca modernă, deschid piste de cercetare promițătoare pentru studierea identităților complexe ale provinciei. Se poate afirma că solidaritățile și afilierile locale, atât de diverse, au reprezentat materialul primar din care s-a configurat identitatea socială a locuitorilor Transilvaniei.⁴⁶

BIBLIOGRAFIE

- Pecican Ovidiu, *Regionalism românesc. Organizare prestatală și stat la nordul Dunării în perioada medievală și modernă*, București, Ed. Curtea Veche, 2009
- Kürti László, *The remote borderland. Transylvania in the Hungarian imagination*, Albany: State University of New York Press, 1999
- Andrescu Gabriel, Molnár Gusztáv (eds.), *Problema transilvană*, Iași: Polirom, 1999
- Mitu Sorin, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități* (Iași: Polirom, 2006)
- Magyari-Vincze Enikő, *Antropologia politicii identitare naționaliste* (Cluj: EFES, 1997)
- Silagi Gabriel (ed.), *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte* (Sigmaringen: Thorbecke, 1991)
- Costea Ionuț, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară (sec. XVII)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2005
- Jászay Károly, *Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798–1861)*, Cluj-Kolozsvár: Minerva, 1937
- Pop Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală*, București: Editura Enciclopedică, 1998
- Pop Ioan-Aurel, în Ioan-Aurel Pop, Năgler Thomas (eds.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2003
- Pop Ioan-Aurel, Năgler Thomas, Magyari András (eds.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2005
- Pop Ioan-Aurel, „Din mâinile valahilor schismatici...” *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, București: Litera, 2011
- Roth Harald, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln: Böhlau, 1996
- Edit Szegedi, *Identități premoderne în Transilvania*, EFES: Cluj-Napoca, 2002, pp. 31–62;
- Zach Krista, „Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multikulturellen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen”, în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken and Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region*, Köln: Böhlau, 1998
- Abrudan Mircea Gheorghe, „The Confessional Identity of the Transylvanian Saxons (1848–1920)”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. *Historia* 57 (2012)
- Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846–1873)* (București: Univers Enciclopedic, 1995)
- Mitu Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București: Humanitas, 1997
- Mitu Sorin, „Formation de l'idée de patrie chez les Roumains de Transylvanie pendant la première moitié du XIXe siècle”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 2 (2002), no. 2
- Ignat-Coman Luminița, *Imagine de sine la românii ardeleni în perioada dualistă*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2009
- Hermann Gusztáv Mihály, *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*, Csíkszereda: Pro-Print, 2003
- Hermann Gusztáv Mihály, *Secuii. Istorie, cultură, identitate*, Miercurea-Ciuc: Pro-Print, 2009
- Andreas Möckel, „Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein bei den Siebenbürger Sachsen”, în Paul Philippi (ed.), *Studien zur Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln: Böhlau, 1967
- Idem, „Kleinsächsisch oder Alldeutsch? Zum Selbstverständnis der Siebenbürger Sachsen von 1867–1933”, în Walter König (ed.), *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*, Köln: Böhlau, 1994

⁴⁶ Acest studiu a fost realizat cu sprijinul CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0081.

- K. Lengyel Zsolt, *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*, Csíkszereda: Pro-Print, 2007
- Teșculă Nicolae, "The media, the idea of German affiliation and the Transylvanian Saxons in the 1860s", in *Studia Universitatis "Babeș-Bolyai". Historia* 57 (2012), no. 2,
- Dragomir Silviu, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Cluj: Dacia, 1989
- Maior Liviu, *1848–1849. Români și unguri în revoluție*, București: Ed. Enciclopedică, 1998
- Lupșan Simion, Onofreiu Adrian (eds.), *Poruncile primăriei Năsăud. 1863–1867*, Năsăud: Ed. Fundației „George Coșbuc”, 2006;
- Onofreiu Adrian, *Districul Năsăud. 1861–1876*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2010
- Bernea Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București: Humanitas, 1997
- Ștefănescu Barbu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual. Cartea în practicile oblativ de răscumpărare a păcii comunitare, Transilvania, sec. XVII–XIX*, Oradea: Editura Universității din Oradea, 2004
- Ștefănescu Barbu, *Le monde rural de l'ouest de la Transylvanie. Du Moyen Âge à la Modernité* (Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2007
- Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei*, București: Paideia, 2000
- Popa Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București: Ed. Enciclopedică, 1997
- Popa Radu, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988
- Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania. 1764–1851*, București: Ed. Militară, 1973
- Vulea Camelia, *Biserica greco-catolică din Vicariatul Hațegului (1850–1918)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009
- Andrei Mirela, *La granița Imperiului. Vicariatul Rodnei*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2006
- Ilovan Oana-Ramona, *Țara Năsăudului. Studiu de geografie regională*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009
- Pál Judit, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1999
- Jonathan Kwan, "Transylvanian Saxon politics, Hungarian state building and the case of the Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–82)", in *English Historical Review* 127 (2012)